

BARTŁOMIEJ CZYŻEWSKI

**PIENIĄDZ ZASTĘPCZY JANA TURNO ZE SŁOMOWA
W WIELKOPOLSCE (POW. OBORNICKI)**

ABSTRACT: The article is about substitute coins issued by Jan Turno in his demesne in Słomowo. The author presents a short history of the Turno family and the short biography of Jan Turno, and then explains the circumstances of the issue of the substitute money from Słomowo in Greater Poland, Oborniki County.

ABSTRAKT: Artykuł poświęcony jest monetom dominialnym wyemitowanym przez Jana Turno w jego majątku ziemskim w Słomowie. Autor prezentuje skróconą historię rodziny Turno oraz życiorys samego Jana Turno, a następnie wyjaśnia okoliczności emisji pieniądza zastępczego ze Słomowa w Wielkopolsce, pow. obornicki.

KEYWORDS: money of necessity, substitute money, Jan Turno, Słomowo, Greater Poland

SŁOWA KLUCZOWE: pieniądz zastępczy, pieniądz dominialny, Jan Turno, Słomowo, Wielkopolska

WSTĘP

Na przestrzeni wieków na terenie Polski istniało wiele rodzajów pieniądza zastępczego. Jedną z najbardziej rozpowszechnionych jego form stanowił niewątpliwie pieniądz dominialny. Szacuje się, że jego pierwsze przykłady funkcjonowały już w XVI w. pod postacią nienominalnych znaków umownych, które były m.in. wyciskane na wygarbowanej skórze, bądź wypalone w drewnie. Dopiero w 1. połowie XVII w. rozpoczęto emisje znaków rozliczeniowych, które swą formą i treścią mogły przypominać pieniądz oficjalny. Zaczęły się wówczas pojawiać na pieniądzu dominialnym skonkretyzowane oznaczenia jego wartości, nazwy majątków ziemskich lub herby ich właścicieli, a także inne elementy, mogące na-

wiązywać np. do rodzaju wykonywanej pracy, m.in. sierp, wóz, koń¹. Wydaje się, że największą popularność pieniądź dominialny osiągnął w XIX w., kiedy do jego emisji dochodziło na obszarze licznych majątków ziemskich. Powolny zanik pieniądza dominialnego można zauważyć już na początku XX w., a w szczególności w okresie II Rzeczypospolitej. Ostatnie jego przykłady znajdowały się w użyciu w wielkopolskich PGR-ach jeszcze w latach 50. XX w., później nie dochodziło już do jego emisji².

Charakter i pełnione funkcje pieniądza dominialnego nie były jednolite przez cały okres jego funkcjonowania w Polsce. Przyjmuje się, że jego pierwotną funkcją było zamknięcie obiegu pieniężnego w obrębie danego majątku ziemskiego, poprzez zmuszenie tamtejszych pracowników do przyjmowania wynagrodzenia w pieniądzu wewnętrznym, który mógł być następnie wykorzystany jedynie na terenie folwarku np. w lokalnej karczynie, czy sklepie. Z czasem pieniądź dominialny poza ww. funkcją stał się także formą potwierdzenia wykonanej pracy np. za zebranie korca zboża, wymienialną na wynagrodzenie w oficjalnym pieniądzu. Wyjątkowo pieniądź dominialny stanowił rodzaj przepustki, pozwalającej na wejście na teren konkretnego majątku ziemskiego lub też substytut oficjalnego pieniądza państwowego np. w okresie wojny, gdy na rynku nie było dostępu do waluty krajowej.

Jednym z wielkopolskich majątków, w którym w 2. dziesięcioleciu XX w. pojawił się pieniądź dominialny było Słomowo, należące do Jana Turno. Tematyka prywatnego pieniądza, funkcjonującego w tych dobrach ziemskich pojawiała się wprawdzie na łamach literatury numizmatycznej, jednak autorzy ujmowali ją zawsze w przedstawieniu katalogowym ze szcątkowymi informacjami odnośnie miejsca i osoby emitenta. Najstarsza wzmianka pojawiła się już w 1926 r., kiedy podpisany jedynie literą „F.” czytelnik lwowskich *Zapisków Numizmatycznych* przesłał do redakcji notkę uzupełniającą do spisu metalowych monet prywatnych, dotyczącą cynkowych monet o nominale 5 oraz 10, które Jan Turno wybił dla swojego majątku³. Kolejny raz o pieniądzu ze Słomowa wspomniano dopiero 30 lat później, przy okazji wymienienia nominału 5 przez Mariana Kowalskiego w katalogu monet prywatnych opublikowanym na łamach *Wiadomości Numizmatycznych* z 1958 r.⁴. Wyjątkową, niekatalogową publikacją, jest pochodzący z 1974 r. tekst Juliana Olejniczaka, w którym autor zwraca uwagę na podobieństwo monet Jana Turno do pieniądza prywatnego, pochodzącego z majątku Henryka Mańkowskiego w Winnogórze⁵. W kolejnych latach informacje o pieniądzu ze Słomowa znaleźć już można jedynie w książkowych katalogach pieniądza zastępczego, jakie wydawano w Niemczech oraz Polsce. Pierwszą z takich publikacji jest *Deutsche*

¹ Garbaczewski 2006.

² Gościński 2016.

³ F. 1926.

⁴ Kowalski 1958, s. 22, poz. 114.

⁵ Olejniczak 1974, s. 165–166.

Notmünzen und sonstige Geldersatzmarken 1873–1932 z 1982 r., autorstwa Petera Menzla, opisująca trzy nominały tj. 5, 10 oraz 100⁶, a następną *Die privaten Notmünzen: Nichtamtliche Ausgaben von 1916–1922* z 1985 r., w której Wolfgang Hasselmann przedstawił cztery nominały, obejmujące monety o wartości 5, 10, 50 i 100⁷. W 1990 r. ukazał się katalog Bogumiła Sikorskiego, poświęcony prywatnym emisjom z terenu m.in. Wielkopolski. Autor zamieścił w jego treści również monety ze Słomowa, jednak co istotne jedynie trzy nominały, pomijając monetę o wartości 50, mimo przywołania w krótkim opisie emitenta ww. katalogu W. Hasselmann⁸. Pełny zestaw monet Jana Turno, wyemitowanych dla Słomowa, pojawia się już jednak w kolejnej edycji katalogu P. Menzla z 1993 r. z powołaniem na pracę W. Hasselmann w odniesieniu do 50⁹. Identyczny układ czterech nominałów i zacytowania ww. katalogu można odnaleźć w kolejnej publikacji B. Sikorskiego z 1994 r.¹⁰. Następnie, w 2000 r. ukazała się uaktualniona i poszerzona edycja katalogu W. Hasselmann, która jednak w wykazie monet ze Słomowa nie przyniosła żadnych nowych danych¹¹. Rok później wydano natomiast kolejny katalog B. Sikorskiego, poświęcony monetom m.in. z Wielkopolski, w którym autor opisując pieniądź Jana Turno powołał się, co ciekawe, wyłącznie na katalogi P. Menzla, pomijając prace W. Hasselmann¹². Ostatnim opracowaniem, w którym odnotowano monety ze Słomowa, są kolejne edycje katalogu Petera Menzla, z których najnowsza ukazała się w 2022 r.¹³.

W świetle powyższych ustaleń niniejszy artykuł stanowi pierwszą próbę całościowego ujęcia i omówienia tematu pieniądza zastępczego Jana Turno, wyemitowanego dla majątku ziemskiego w Słomowie wraz ze skrótowym przedstawieniem postaci właściciela tych dóbr ziemskich i jego rodu, jak również samej miejscowości.

HISTORIA RODU TURNO HERBU TRZY KOTWICE

Początki rodu Turno nie są znane. Według legend jego protoplaści mieli przybyć z terenów Włoch za czasów Bolesława I Chrobrego i osiąść na ziemi chełmińskiej. Niektórzy badacze jednak wskazują, że ród Turnów wywodzi się z Pomorza Gdańskiego, inni zaś twierdzą, iż dotarli do Polski z Francji¹⁴. Pierwsze dokumenty wymieniające najstarszych znanych przedstawicieli rodu – Georga i Wilhelma Turnów,

⁶ Menzel 1982, s. 427, poz. 3317.1–3317.3.

⁷ Hasselmann 1985, s. 295, poz. 862.1–862.4.

⁸ Sikorski 1990, s. 27–28, poz. 1.1–1.3.

⁹ Menzel 1993, s. 508–509, poz. 12560.1–12560.4.

¹⁰ Sikorski 1994, s. 55–56, poz. 1–4.

¹¹ Hasselmann 2000, s. 505, poz. 862.1–862.4.

¹² Sikorski 2001, s. 16–17, poz. 1–4.

¹³ Menzel 2022, s. 6208, poz. 29483.1–29483.3.

¹⁴ Kwilecki 1998, s. 373.

pochodzą dopiero z 1376 r. Dowiadujemy się z nich, że otrzymali oni od mistrza zakonu krzyżackiego w dziedziczne lenno dobra Stręczno i Kwiramy niedaleko Wałcza¹⁵. Prawo do tych włości zostało następnie potwierdzone przez polskich władców, najpierw przez Zygmunta II Augusta w 1553 r., a następnie Jana Kazimierza w 1649 r.¹⁶. W kolejnych stuleciach ród Turno, dzięki własnej przedsiębiorczości oraz zawierającym małżeństwom nabywał kolejne włości na terenie ziemi gnieźnieńskiej, m.in. Łotynię, Szanówkę, Dobrznię, Sławęcyn, Borzykowo¹⁷.

Familia Turno nie była jedynie sprawnymi właścicielami ziemskimi, jako ród szlachecki zdobywali także znaczące tytuły w Rzeczypospolitej. Wśród Turnów odnajdujemy generałów, dowódców różnych jednostek wojskowych, kawalerów orderów św. Stanisława i *Virtuti Militari*, opata cysterskiego, a także wysoko postawionych urzędników państwowych, pełniących funkcje wojskich, cześników, podstolich, stolników, posłów na sejmy Rzeczypospolitej¹⁸.

W 1. połowie XVII w. z rodziny Turno wyodrębniły się dwie gałęzie rodu. Zygmunt Turno (1698–1742) dał początek linii wołyńskiej (starszej), z kolei jego brat Jan Turno (ok. 1700–1792) stworzył linię wielkopolską (młodsza)¹⁹. Ich potomkowie sprzedali dotychczas należące do rodziny dobra, głównie w ziemi gnieźnieńskiej, po czym starsza linia przeniosła się na Wołyń, a młodsza w drodze kupna lub otrzymując w wianie nabyła majątki m.in. w Zakrzewie, Objezierzu, Słomowie.

Ród Turno od samego swego początku pieczętował się herbem Trzy Kotwice (lub Kotwice). Prezentuje on na czerwonej tarczy trzy srebrne kotwice odwrócone ku górze, przy czym dwie kotwice są w górnej części pola, jedna poniżej. W klejnocie znajduje się pięć strusich piór, po bokach czerwone labry, podbite srebrem.

JAN TURNO (1870–1949)

Należący do młodszej linii rodu Jan Turno, a właściwie – jak zapisano w akcie chrztu – Jan Kazimierz Remigiusz Turno, przyszedł na świat 1 października 1870 r. w Objezierzu. Jego ojcem był Hipolit Turno, matką zaś Maria z d. Skórzewska²⁰. Jan nie był jedynym dzieckiem w rodzinie, miał kilkoro braci i sióstr: Stanisława, Witolda, Helenę oraz Marię Izabellę Dominikę²¹.

¹⁵ Żychliński 1881, s. 290.

¹⁶ Żychliński 1881, s. 291–293.

¹⁷ Żychliński 1881, s. 294.

¹⁸ Żychliński 1881, s. 294–295.

¹⁹ Żychliński 1881, s. 295–296.

²⁰ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Objezierzu, Liber Baptisatorum 1866–1908, sygn. PM 194/24, akt chrztu nr 101/1870, s. 76–77.

²¹ Minakowski, *Hipolit Turno*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/psb.30235.14> (dostęp 4 lipca 2023 r.).

Jan Turno był dwukrotnie żonaty. Pierwsze małżeństwo zawarł w dniu 15 sierpnia 1895 r. w Pońcu z 35-letnią Ludwiką Marią Elżbietą Franciszką Aleksandrą z d. Mycielska herbu Dołęga²². Co ciekawe, państwo młodzi byli ze sobą bardzo blisko spokrewnieni – ojciec pana młodego (tj. Hipolit Turno) oraz matka panny młodej (tj. Maria Mycielska z d. Turno) byli rodzeństwem. Małżonkowie byli ze sobą ponad 40 lat – Ludwika zmarła w 1938 r. Drugie małżeństwo Jan Turno zawarł w dniu 25 marca 1939 r. we Wróblewie z 53-letnią Apolonią z d. Czeszewską²³.

Z pierwszego małżeństwa urodziło się pięcioro dzieci: Elżbieta (1896–1965), Anna Maria Małgorzata (1898–1942), Jan Marek (1899–1960), Franciszek (1901–1920) oraz Chrystyna (1902–1956)²⁴. Drugie małżeństwo Jana Turno było bezdzietne.

Jan Turno zmarł w wieku 79 lat, w dniu 20 grudnia 1949 r., w Poznaniu²⁵. Został pochowany obok dworskiej kaplicy w swoim dawnym majątku w Słomowie²⁶.

Przez większość swego dorosłego życia Jan Turno związany był z administrowaniem majątkami ziemskimi. Początkowo pod jego zarządem były odziedziczone po ojcu w 1897 r. dobra w Słomowie, Pacholewie oraz Lulinie, a później także zakupione ziemie w Torzeńcu. Jan Turno w swoich majątkach, liczących ponad 3 000 hektarów, rozwijał rolnictwo, a w szczególności uprawy buraków cukrowych i ziemniaków, które następnie trafiały do znajdującej się w Pacholewie gorzelnii. Dodatkowo inwestował posiadane środki w spółce Zachodniopolskiego Zjednoczenia Spirytusowego „Zachospir”, w której posiadał większościowy pakiet akcji cukrowniczych²⁷. W 1928 r. Jan Turno dokonał hipotecznego podziału posiadanego majątku pomiędzy swoje dzieci, sam zaś objął w zarząd dzierżawę we Wróblewie od Przemysława hr. Kwileckiego. Pozostawał tam aż do 1939 r., kiedy to został wysiedlony przez Niemców do Częstochowy, w której spędził całą okupację. Po zakończeniu wojny, Jan Turno przeniósł się do Poznania gdzie zamieszkiwał do swojej śmierci²⁸.

Jan Turno był nie tylko świetnym zarządcą i gospodarzem. Działał także społecznie oraz na rzecz osób zatrudnionych w swoich majątkach – zakładał i pre-

²² Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Poniecu, Liber Copulatorum 1872–1918, sygn. PM 225/21, akt małżeństwa nr 21/1895, s. 200–201; Archiwum Państwowe w Lesznie, Urząd Stanu Cywilnego w Poniecu, Księga małżeństw 1895 r., sygn. 77, akt małżeństwa nr 21, s. 35–36.

²³ Urząd Stanu Cywilnego we Wronkach, Księga urodzeń, małżeństw i zgonów 1939 r., akt małżeństwa nr 13.

²⁴ Minakowski, *Jan Kazimierz Turno*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/dw.59623> (dostęp 4 lipca 2023 r.).

²⁵ Informacja z aktu małżeństwa Jana Turno i Apolonii z d. Czeszewska.

²⁶ Włodek 2002, s. 194–195.

²⁷ Włodek 2002, s. 194.

²⁸ Włodek 2002, s. 195.

zesował kółkom rolniczym, stworzył ochronkę dla dzieci swoich pracowników. Dodatkowo na terenie słomowskiego dworu i parku dworskiego organizował corocznie dla grupy dzieci z Poznania wakacje, wybudował tam kaplicę dla pracowników folwarcznych i mieszkańców wsi²⁹, najprawdopodobniej też jako pierwszy w Wielkopolsce urządził łaźienki dla ludu wiejskiego w Słomowie³⁰. Jan Turno był również zapalonym podróżnikiem. Ze swoich wojaży przywoził liczne dzieła sztuki oraz elementy dekoracyjne. Wspomina się, że np. z jednej z podróży do Włoch sprowadził do swojego majątku w Słomowie cały wagon kolejowy wazonów z marmuru i terakoty oraz marmury przeznaczone na wrota do kaplicy dworskiej³¹.

SŁOMOWO

Słomowo to niewielka wieś znajdująca się obecnie na terenie województwa wielkopolskiego, w powiecie obornickim, w gminie Rogoźno. Miejsce to posiada jednak długą i bogatą historię. Pierwsza wzmianka o Słomowie pochodzi z 1356 r., kiedy to starosta obornicki Maciej przekazał na rzecz fundowanego kościoła pw. św. Ducha w Obornikach dziesięcinę z czterech łańów, które posiadał w tej wsi. W kolejnych wiekach Słomowo należało do wielu rodzin szlacheckich – Głuchoszewskich, Sobockich, Żylickich, Kołaczkowskich, Łackich, Mycielskich, Lipskich oraz Bojnowskich³².

Na początku lat 80. XIX w. wieś została zakupiona przez Hipolita Turno. Po jego śmierci w 1897 r. majątek ziemski odziedziczył jego syn Jan Turno. W 1889 r. w Słomowie (razem z folwarkiem) znajdowało się 29 domów, zamieszkałych przez 319 osób³³. W latach 1904–1906, na zlecenie Jana Turno, postawiono w Słomowie pałac. Stanisław Borecki, projektując budynek, wzorował się na pałacu Petit Trianon w Wersalu³⁴. Pałac jak na owe czasy był niezmiernie nowoczesnie wyposażony, posiadał bowiem nie tylko centralne ogrzewanie, ale także wodociąg, kanalizację, a także własne zasilanie elektryczne w postaci dynamy³⁵. Pałac w Słomowie otoczony jest, zaprojektowanym także przez Stanisława Boreckiego, parkiem.

Słomowo należało do rodziny Turno do 1939 r., kiedy to zostało odebrane im przez niemieckie władze okupacyjne. Po zakończeniu II wojny światowej cały majątek na mocy dekretu PKWN z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. z 1944 r. nr 4, poz. 17) został przejęty przez Skarb Państwa. Począt-

²⁹ Włodek 2002, s. 194–195.

³⁰ Kwilecki 1998, s. 383.

³¹ Włodek 2002, s. 195.

³² Callier (E. Cal.) 1889.

³³ Callier (E. Cal.) 1889.

³⁴ *Słomowo* b.d.

³⁵ Włodek 2002, s. 195.

kowo w pałacu działał Fundusz Ziemi, a następnie znajdowała się tam siedziba miejscowego Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Po upadku PRL, na początku lat 90. XX w. pałac trafił do Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa i pełnił różne funkcje, m.in. przedszkola czy mieszkaniowe³⁶. W 2017 r. potomkowie Jana Turno wystąpili o zwrot majątku odebranego im przez władze komunistyczne³⁷.

„TURNOSZKI” ZE SŁOMOWA

Do emisji prywatnego pieniądza w Słomowie doszło w 1917 r., o czym niezaprzeczalnie świadczy data widoczna na rewersie wybitych monet. Okoliczności tej emisji wiążą się niewątpliwie z czasem działań wojennych toczonych podczas I wojny światowej i zniknięciem w tym okresie z obiegu drobnej monety. Jak już wcześniej wspomniano właściciel Słomowa był doskonałym gospodarzem, który dbał o swoje dobra ziemskie i ludzi, którzy na nich pracowali. Jan Turno, chcąc zapewnić swoim pracownikom ziemskim należne wypłaty, wobec braku dostępności oficjalnego pieniądza państwowego, zdecydował się na zamówienie własnego pieniądza zastępczego. Został on następnie wprowadzony do użytku w głównym majątku należącym do Jana Turno, tj. w dobrach ziemskich mieszczących się w Słomowie. Warto podkreślić, że zastępcze monety nie były wykorzystywane przez Jana Turno do maksymalizowania własnych zysków z dóbr ziemskich poprzez zamknięcie ich obiegu wyłącznie do obszaru folwarku. Wypłacane monety były bowiem honorowane w prywatnych sklepach znajdujących się w sąsiednich Obornikach i Rogoźnie, gdzie rolnicy zatrudnieni w majątku ziemskim Jana Turno mogli nimi zapłacić za niezbędne towary. Wykorzystane monety Jan Turno wymieniał później w sklepach na oficjalny, państwowy pieniądz³⁸.

Monety Jana Turno ze Słomowa zostały wybite w cynku w czterech nominacjach – 5, 10, 50 oraz 100 (Ryc. 1). Na samym pieniądzu brak jest określenia nazwy waluty, jednak z uwagi na fakt ich funkcjonowania na terenie zaboru pruskiego, należy uznać, że stanowiły one odpowiednik obowiązujących tam niemieckich fenigów³⁹. Jak jednak wiadomo, pracownicy ze Słomowa i okolic nie określali w ten sposób swojego lokalnego pieniądza dominialnego. Z uwagi na osobę Jana Turno przyjęto je nazywać od jego nazwiska „turnoszkami”⁴⁰.

W chwili obecnej brak jest informacji gdzie zostały zamówione i wykonane monety dla Jana Turno. Analiza wyglądu monet, staranność ich wykonania i wysoki detal świadczy, że musiały zostać wykonane przez wykwalifikowanego wy-

³⁶ Heller 2019.

³⁷ *Pałac w Słomowie* 2017.

³⁸ Włodek 2002, s. 194.

³⁹ Do identycznego wniosku doszedł W. Hasselmann w swoich publikacjach, pozostali autorzy nie określili nazwy nominałów.

⁴⁰ Włodek 2002, s. 194.

twórcę. Wiadomo, że w ówczesnym czasie funkcjonowały na terenie Niemiec profesjonalne zakłady zajmujące się produkcją pieniądza zastępczego, zapewne zatem właśnie w jednym z takich przedsiębiorstw Jan Turno zamówił pieniądze dla majątku Słomowo. Być może skorzystał z oferty znanej i cenionej firmy „Ludwig Christian Lauer”, zajmującej się w Niemczech produkcją medali, monet, także żetonów i monet prywatnych⁴¹. Jednakże z uwagi na brak jakiegokolwiek sygnatury, umieszczonej na monetach, a także dokumentacji pochodzącej z majątku w Słomowie, która mogłaby to potwierdzać, jest to obecnie jedynie przypuszczenie.

Ryc. 1. Monety zastępcze Jana Turno o nominałach 5, 10 i 100; skala 1,5:1. Źródło:
a – Gabinet Numizmatyczny Damiana Marciniaka (Allegro 6657161016),
b – Rzeszowski Dom Aukcyjny (E-Aukcja 8/2324), c – Rzeszowski Dom Aukcyjny
(E-Aukcja 8/2325)

⁴¹ Olejniczak 1974, s. 166.

Wszystkie nominały mają zbliżony wygląd⁴². Na ich awersach ukazano herb rodziny Turno, a pod nim umieszczono napis JAN TURNO. Z kolei na rewersach znajduje się data wybicia monet 1917 oraz poniżej jej nominał. Przy obrzeżu każdej ze stron monety widać perełkową obwódkę, składającą się z 82 (awers) i 80 (rewers) perełek dla nominału 5, 93/91 perełek⁴³ dla 10, 98/96 perełek dla 50 oraz 98/96 perełek dla 100.

Uwagę odbiorcy przykuwa niewątpliwie styl wykonania monet, a w szczególności niezmiernie artystyczne i plastyczne przedstawienie herbu Trzy Kotwice po stronie awersu. Twórca stempli bardzo szczegółowo ukazał znak dziedziczny rodu Turno. Nawet na najniższym nominale w sposób wyraźny można dostrzec detale znajdujących się w klejnocie strusich piór, czy też zawiłości labrów. Na każdym z nominałów dostrzec też można poziome linie, umieszczone w tarczy herbowej i stanowiące tło dla trzech kotwic. W przeciwieństwie do awersu, druga strona monet jest wyjątkowo ascetyczna i uboga w detale. Widoczne na rewersie data oraz cyfrowa wartość charakteryzują się prostym wykonaniem, bez użycia artystycznych i wyszukanych czcionek oraz jakichkolwiek ozdobników.

Wymiary poszczególnych nominałów: 5 – 18 mm, ok. 1,43 g, 10 – 20 mm, waga nieznana, 50 – średnica nieznana, waga nieznana, 100 – 24 mm, ok. 2,67 g. Warto odnotować, że średnice poszczególnych nominałów odbiegają od danych zawartych w literaturze numizmatycznej (Tabela 1).

Tabela 1. Średnica monet zastępczych Jana Turno poszczególnych nominałów

	M. Kowalski	P. Menzel	W. Hasselmann	B. Sikorski
5	18 mm	18 mm	18,2 mm	18,2 mm
10	-	20,1 mm	19,5 mm	20–20,1 mm
50	-	22,2 mm	22,2 mm	23,5–23,7 mm
100	-	23,5 mm	23,5 mm	23,5 mm

Monety zastępcze Jana Turno, funkcjonujące w jego majątku ziemskim w Słomowie, można uznać za numizmaty rzadkie. Z uwagi na brak dokumentacji dotyczącej zamówienia „turnoszek”, opierać się można w zasadzie wyłącznie na analizie wykorzystanych do ich produkcji stempli menniczych oraz dostępności poszczególnych monet na rynku numizmatycznym.

W przypadku pierwszego z kryteriów, metoda porównawcza wizerunków poszczególnych dostępnych egzemplarzy w ramach każdego z nominałów wskazu-

⁴² Należy podkreślić, że nie udało się odnaleźć żadnych egzemplarzy, ani nawet wizerunków, monety o nominale 50. Jej opis i parametry zostały oparte jedynie o dane pochodzące z katalogów B. Sikorskiego, W. Hasselmana i P. Menzla.

⁴³ W katalogach B. Sikorskiego: awers – 93, rewers – 92.

je, że monety są identyczne ikonograficznie. Ze względu na ich różną średnicę przyjąć zatem należy, że do wybijania każdego z nominałów stosowano po jednej parze stempli.

Odnosząc się z kolei do dostępności poszczególnych monet na rynku numizmatycznym wykorzystano w tym zakresie dane z lat 1995–2023. Przez ten okres na rynku oferowanych było zaledwie trzynaście monet o nominale 5⁴⁴, trzy 10⁴⁵ oraz pięć 100⁴⁶. Moneta o nominale 50 nie pojawiła się w ofercie w tym czasie ani razu. Należy mieć wprawdzie na uwadze, że w tym przedziale czasowym mogły być oferowane także w ramach stacjonarnych i internetowych aukcji numizmatycznych dalsze, niewynotowane na potrzeby niniejszego artykułu, egzemplarze tych monet. Jednakże ilość zarejestrowanych aukcji świadczy, iż pieniądź dominialny z majątku Słomowa jest trudno dostępny do nabycia.

Mając na względzie powyższe dane wydaje się uzasadniony wniosek, że monety zastępcze Jana Turno zostały wyemitowane w niewielkim nakładzie, prawdopodobnie wynoszącym zaledwie 100–200 egzemplarzy dla wszystkich nominałów łącznie.

Podejmując temat pieniądza zastępczego ze Słomowa na osobną uwagę zasługuje nominał 50. W trakcie opracowywania niniejszego artykułu nie tylko nie udało się odnaleźć jakiegokolwiek egzemplarza w ramach aukcji numizmatycznych, ale także kolekcji muzealnych i prywatnych. Nominał ten na chwilę obecną jest znany jedynie z literatury fachowej. Co istotne, najprawdopodobniej także autorzy katalogów numizmatycznych – Bogumił Sikorski oraz Peter Menzel nie mieli okazji odnaleźć jakichkolwiek egzemplarzy tego nominału, bądź nawiązać kontaktu z jednostkami naukowymi lub prywatnymi kolekcjonerami, posiadającymi taką monetę w swoich zbiorach. Autorzy bowiem odwoływali się do wcześniejszych prac, tj. B. Sikorski w katalogu z 1994 r. oparł się na publikacji P. Menzla z 1993 r., ten natomiast ustalenie w zakresie tej monety powziął na podstawie dzieła W. Hasselmanna z 1985 r. Niestety, ostatni z wymienionych autorów nie wskazał skąd zasięgnął informację dotyczącą nominału „50”. Co istotne, w żadnym z tych opracowań nie został zamieszczony chociażby rysunek omawianej monety – w prze-

⁴⁴ WCN 9/709 (20.05.1995 r.), WCN 10/792 (18.11.1995 r.), Allegro 1899565884 (2.11.2011 r.), Allegro 4143393443, 4233021008, 4605468418 i 7112193270 (11.05.2014 r., 10.06.2014 r., 13.10.2014 r. i 7.01.2018 r.; ta sama moneta), PTN 33/543 (10.12.2016 r.), Allegro 6657161016 (2.01.2017 r.), Allegro 6679234629 (20.01.2017 r.), Allegro 6946906550 (9.09.2017 r.), Allegro 7835379850 i 9136222743 (17.02.2019 r. i 12.04.2020 r.; ta sama moneta), Allegro 11491307161 i 11536463099 (16.12.2021 r.; ta sama moneta), AN Stare Monety 14/596 (9.09.2022 r.), Allegro 13171000464 (5.02.2023 r.), MA-ID 5721200966 i eBay 254846647693 (ta sama oferta).

⁴⁵ Allegro 6679255251 (20.01.2017 r.), Allegro 6838497832 (5.06.2017 r.), RDA E-aukcja 8/2324 (12.09.2021 r.).

⁴⁶ Allegro 1664864576 (15.06.2011 r.), Allegro 6487103396 i 655534466 (18.09.2016 r. i 19.10.2016 r.; ta sama moneta), Allegro 10592543097 (15.04.2021 r.), RDA E-aukcja 8/2325 (12.09.2021 r.), Numimarket poz. 12510 (data sprzedaży nieznana).

ciwieństwie do innych nominałów. Na chwilę obecną zatem powyższe ustalenia stwarzają poważne zastrzeżenia co do faktu istnienia tego konkretnego nominału. Z drugiej jednak strony, dziwnym byłby przeskok między nominałami monet ze Słomowa, by po 10 od razu było 100, ewidentnie brakuje tutaj nominału pośredniego. Kwestia ta niewątpliwie wymaga dalszych badań i ustaleń.

Chciałbym podziękować p. Cornelię Feldman z Biblioteki Technische Universität Bergakademie we Freibergu oraz pp. Arkadiuszowi Gościnnemu i Eugeniuszowi Grzywoczowi za udzieloną pomoc.

BIBLIOGRAFIA

Callier E. (E. Cal.)

1889 *Słomowo*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, Warszawa, red. B. Chlebowski, W. Walewski, s. 818.

F.

1926 *Uzupełnienia II. „Spisu metalowych monet prywatnych...” M. Kuczyńskiego*, [w:] *Pieniądz Papierowy. Ilustrowany dodatek kwartalny do „Zapisków Numizmatycznych”*, nr 1, Lwów, s. 7.

Garbaczewski W.

2006 *Co to jest pieniądz dominialny?* <<https://web.archive.org/web/20160415090412/https://www.nbportal.pl/wiedza/numizmatyka/historia-monet/pieniadz-zastepczy/dominialny-co-to-jest-pieniadz-dominialny>> [dostęp 4.07.2023].

Gościnnie A.

2016 *Emisje dominialne z gminy Pluźnica na podstawie żetonu z miejscowości Czaple (Treuhausen)*, <<http://pluznickiehistorie.pl/category/tematycznie/page/2/>> [dostęp 4.07.2023].

Hasselmann W.

1985 *Die privaten Notmünzen: Nichtamtliche Ausgaben von 1916–1922*, Hamburg.

2000 *Die privaten Notmünzent*. t. 3, *Katalog der privaten Ausgaben 1916–1921*, Regenstauf.

Heller M.

2019 *Słomowo – historia magicznego założenia pałacowo-parkowego* <<https://web.archive.org/web/20210303165954/https://merkadom.pl/slomowo-historia-magicznego-zalozenia-palacowo-parkowego>> [dostęp 20.07.2021].

Kowalski M.

1958 *Polska moneta prywatna i wewnętrzna od 18 do 20 wieku*, *Wiadomości Numizmatyczne* II/2, s. 18–29.

Kwilecki A.

1998 *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa.

- Menzel P.
1982 *Deutsche Notmünzen und sonstige Geldersatzmarken 1873–1932*, Berlin.
1993 *Deutsche Notmünzen und sonstige Geldersatzmarken 1840–1990*, t. II, M–Z, Gütersloh.
2022 *Deutschsprachige Notmünzen und Geldersatzmarken im In- und Ausland 1840 bis 2002 z. 2*, Münzen und Marken mit bekannten Ausgabeorten, Münster <<https://wertmarkenforum.de/Downloads/P-MENZEL-Notm%C3%BCnzen-Geldersatzmarken-Ausgabe%202022-TEIL%202%20Marken%20bekannter%20Ausgabeorte.pdf>> [dostęp 4.07.2023].
- Minakowski M.J.
b.d. a *Hipolit Turno* <<https://www.sejm-wielki.pl/b/psb.30235.14>> [dostęp 4.07.2023].
b.d. b *Jan Kazimierz Turno* <<https://www.sejm-wielki.pl/b/dw.59623>> [dostęp 4.07.2023].
- Olejniczak J.
1974 *Monety prywatne Henryka Mańkowskiego*, Biuletyn Numizmatyczny 8, s. 165–166.
- Pałac w Słomowie*
2017 *Pałac w Słomowie do zwrotu* <<https://oborniki.naszemiasto.pl/palac-w-slomowie-do-zwrotu/ar/c8-4201708>> [dostęp 20.07.2021].
- Sikorski B.
1990 *Monety zastępcze i żetony Wielkopolski, Pomorza i Mazur (emisje prywatne). Katalog*, t. II, Piła.
1994 *Pieniądz zastępczy majątków ziemskich. Katalog żetonów dominialnych*, t. IV, Piła.
2001 *Monety zastępcze i żetony Wielkopolski, Pomorza i Mazur. Katalog*, t. VIII, Piła.
- Słomowo*
b.d. *Słomowo* <<https://rogozno.pl/233-slomowo.html>> [dostęp 4.07.2023].
- Włodek J.M.
2002 *Turno Jan Kazimierz*, [w:] *Ziemiańscy XX wieku. Słownik biograficzny*, cz. 6, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa, s. 194–195.
- Żychliński T.
1881 *Złota księga szlachty polskiej*, R. III, Poznań.

MONEY OF NECESSITY OF JAN TURNO FROM SŁOMOWO
IN GREATER POLAND (OBORNIKI COUNTY)

(Summary)

Family of Turno was known already in the 14th century in the territory of Poland. Over the centuries its representatives acquired increasingly larger landed estates and numerous functions and titles. One of the most important representative of the family was Jan Turno, born in 1870. During his long life he was the administrator of few landed estates, socially active, also for the benefit of his employees. In 1917, due to the scarce availability of money, Jan Turno ordered to his landed estate the money of necessity in denominations 5, 10, 50 and 100. They were then paid to farm workers, who could use them to pay in shops in Oborniki and Rogoźno.

Adres autora/The author's address:

Bartłomiej Czyżewski

Łódź

bzczyzewski@op.pl

ORCID: 0000-0001-8371-1964